

Subkategórie funkčno-sémantickej kategórie modálnosti: nutnosť (necesaritívnosť) a možnosť (posibilita)

Martina Ivanová

1. Nutnosť a možnosť sa považujú za dva základné modálne kategórie, pričom toto vymedzenie sa opiera o ich fungovanie v logike a filozofii. V modálnej logike sa necesaritívnosť a posibilita považujú za vlastnosti propozície (p) a zahŕňajú sa medzi tzv. aleatickú modalitu. Vzťahy medzi necesaritívnosťou a posibilitou sa opisujú tak, že nevyhnutnosť (p) znamená „nemožnosť nie-p” a možnosť (p) znamená „nie-nevyhnutnosť nie-p“.

Necesaritívnosť ako subkategóriu funkčno-sémantickej kategórie modalitý možno definovať ako nevyhnutnosť, očakávanosť alebo vhodnosť realizácie deja, stimulovanú modálnym impulzom, ktorý pre konateľa suspenduje možnosť alternatívneho konania. Týmto impulzom môžu byť inherentné faktory viažuce sa na nositeľa modálnej dispozície (jeho subjektívna vôľa), podmienky vo vzťahu k nositeľovi modálnej dispozície adherentné (pravidlá, normy, aspekty situácie) alebo kompetentné osoby, resp. inštitúcie. L. Ďurovič (1956, s. 93) pripomína, že nutnosť je veľmi úzko spätá s oblasťou hodnotiacich výrazov. Každé kladné hodnotenie podľa neho totiž v sebe nesie zárodok toho, že sa z neho urobí uzáver – viac alebo menej záväzný – pre ďalšie konanie. Tento proces v sebe zahŕňa niekoľko krokov. Pozitívna axiologická reakcia na aktuálny dej sa fixuje a dej sa tak prisudzuje kladná axiologická hodnota. Na základe tejto axiologickej hodnoty sa na dej viaže atribút vhodnosti, ktorý má zatiaľ neadresnú a nekategorickú povahu, v aktuálnej situácii sa však môže realizácia deja vyžadovať ako očakávaná alebo nevyhnutná: *Je dobré, že pracuješ. – Je dobré pracovať. – Musíš pracovať.* Tento prístup korešponduje so závermi modálnej logiky, podľa ktorej modálna hodnota necesaritívnosti indikuje, aký by svet mal byť na základe istých noriem, očakávaní, potrieb a pod., resp. sa ňou vyjadruje, že stav sveta (pod termínom svet sa rozumie súbor okolností zakotvených v situačnom kontexte) nespĺňa štandard alebo ideál. Realizáciou deja, na ktorý sa viaže hodnota nevyhnutnosti, sa svet k tomuto ideálu, resp. štandardu približi.

Modálny koncept posibility ako subkategóriu funkčno-sémantickej kategórie modalitý možno definovať ako možnosť realizácie deja, ktorou sa konceduje alternatívne konanie agensa. Pripustenie realizácia deja je stimulované existenciou priaznivých podmienok alebo je výsledkom dovolenia zo strany pôvodcu modálnej dispozície. Z axiologického hľadiska sa možnosť vzťahuje na dej, na ktorý sa viaže preferenčný vzťah nositeľa modálnej dispozície. Pripustením alternatívy realizovať dej dáva pôvodca modálnej dispozície najavo, že príslušný dej v jeho axiologickom koncepte zodpovedá hodnotiacemu štandardu alebo mu aspoň neodporuje (pozri bližšie Dolník, 2003): *Je dobré/prípustné, aby si odišiel. – Môžeš odísť.*

Na tomto základe budeme rozlišovať

1. deontickú necesitatívnosť – nevyhnutnosť stimulovanú kompetentnou osobou alebo inštitúciou,

2. nedeontickú cirkumstančnú adherentnú necesitatívnosť – nevyhnutnosť stimulovanú externými faktormi, t. j. objektívnymi podmienkami, normami, pravidlami zakotvenými v situačnom kontexte výpovede,

3. nedeontickú cirkumstančnú inherentnú necesitatívnosť – nevyhnutnosť stimulovanú inherentnými faktormi viažucimi sa na nositeľa modálnej dispozície, t. j. subjektívnu potrebou nositeľa modálnej dispozície, podmienenou aktuálnou situáciou,

4. epistemickú necesitatívnosť – vysokú pravdepodobnosť realizácie deja, ktorá vyplýva zo subjektívneho presvedčenia hovoriaceho, resp. cudziu mienku,

5. deontickú posibilitu – možnosť realizovať dej, ktorá je výsledkom povolenia zo strany pôvodcu modálnej dispozície,

6. cirkumstančnú posibilitu – možnosť realizovať dej, ktorá je výsledkom existencie priaznivých objektívnych podmienok,

7. epistemickú posibilitu – nízku pravdepodobnosť realizácie deja, ktorá vyplýva zo subjektívneho presvedčenia hovoriaceho.

V koncepcii J. van den Auweru a V. Plungiana (1998) nájdeme podobnú klasifikáciu jednotlivých typov modalita. V ich prístupe sa cirkumstančná a deontická modalita klasifikuje ako prípad externej participantskej modalita, k tzv. internej participantskej modalite sa zaraďuje jednak inherentná necesitatívnosť, jednak oblasť ability. V našom prístupe ability vymedzujeme ako osobitnú subkategóriu funkčno-sémantickej kategórie modalita. Termíny interná a externá participantská modalita korešpondujú s Oravcovými termínmi extrasubjektívna a intrasubjektívna modálnosť (Oravec, 1984).

V nasledujúcej tabuľke prinášame prehľad jednotlivých typov modalita viažucich sa na centrálné modálne koncepty necesitatívnosti a posibility. V rámci nich špecifikujeme modálne hodnoty, ktoré sa na tieto základné modálne koncepty v rámci príslušného typu vzťahujú. Pri každej modálnej hodnote špecifikujeme modálne relátory ako primárne lexikálno-gramatické prostriedky indikácie príslušných modálnych hodnôt a zároveň lexikálne, resp. lexikálno-syntaktické prostriedky, ktorými možno príslušné modálne relátory parafrázovať a ktoré sú s nimi vo vzťahu tzv. pragmatickej ekvivalencie (Hirschová, 2006).

Modalita		Modálna hodnota	Lexikálno-gramatické prostriedky	Lexikálne, resp. lexikálno-syntaktické prostriedky
deontická	preskriptívna	príkaz	<i>musieť₁</i> <i>mať₁</i>	<i>chcieť, aby</i> <i>prikázať niekomu, aby</i> <i>byť nutné, aby</i>
		dovolenie	<i>môcť₁</i> <i>smieť₂</i>	<i>mať dovolené</i> <i>mať dovolenie</i>
	deskriptívna	povinnosť	<i>musieť₂</i> <i>mať₂</i>	<i>mať prikázané</i> <i>mať povinnosť</i> <i>byť povinný</i> <i>byť nútený</i>
		dovolenie	<i>môcť₂</i> <i>smieť₂</i>	<i>mať dovolené</i> <i>mať dovolenie</i> <i>prislúchať/(pri)náležať</i>

cirkumstančná (nedeontická)	inherentná	potreba	<i>musieť₃</i>	<i>potrebovať</i>
	adherentná	objektívna nevyhnutosť	<i>musieť₄</i> <i>mať₃</i>	<i>byť potrebné</i> <i>byť žiaduce/vhodné</i> <i>ne(z)ostávať</i> <i>patriť sa/slušať sa</i> <i>svedčať sa</i>
		objektívna možnosť	<i>môcť₃</i>	<i>byť možné, že</i> <i>mať možnosť</i>
epistemická	subjektívne motivovaná	vysoký stupeň presvedčenia	<i>musieť₅</i>	<i>určite, bezpochyby</i> <i>byť presvedčený, že</i>
		stredný stupeň presvedčenia	<i>mať₄</i>	<i>pravdepodobne</i> <i>byť pravdepodobné, že</i>
		nízky stupeň presvedčenia	<i>môcť₄</i>	<i>možno</i> <i>je možné, že</i>
	objektívne motivovaná	cudzí mienka	<i>mať₅</i>	<i>údajne</i> <i>vraj</i> <i>hovorí sa, že</i>

2. Deontická necesitatívnosť

Pod deontickou necesitatívnosťou rozumieme nutnosť realizácie deja, stimulovanú externým personálnym zdrojom – kompetentnou osobou, resp. na základe metonymickej transpozície inštitúciou. V slovenčine sa deontická necesitatívnosť vyjadruje modálnym relátorom *musieť* a modálnym relátorom *mať*.

- (1) Na Clodiov príkaz <musel> chatrč uvoľniť.
- (2) Náš partner nás <mal> čakať autom, no mešká.

Pre deontickú necesitatívnosť možno podľa J. Coatesovej (1983 s. 33) stanoviť nasledujúce prototypické parametre:

- (i) pre pôvodcu modálnej dispozície i agensa je typická personickosť, resp. prípady nepersonického pôvodcu modálnej dispozície a agensa možno vysvetliť na základe metonymickej transpozície,
- (ii) modálny relátor vyjadrujúci deontickú necesitatívnosť sa realizuje v kolokáciách s akčnými slovesami,
- (iii) pôvodca modálnej dispozície je zainteresovaný na tom, aby agens dej realizoval,
- (iv) pôvodca modálnej dispozície má v príslušnej situácii kompetenciu stimulovať agensa k deju.

Oblasť deontickej necesitatívnosti zahŕňa J. Oravec (1984) pod tzv. extrasubjektívnu modálnosť, pre ktorú je charakteristická nezhoda medzi agensom, teda pôvodcom deja, a pôvodcom modálnej dispozície. Termíny pôvodca deja a pôvodca modálnej dispozície používa E. Benešová (1971), v iných terminologických koncepciách sa tiež používa termín modálny zdroj (Katzarová, 1981), resp. stimulátor (Hlavsa, 1973). Stimulačné pôsobenie pôvodcu modálnej dispozície na pôvodcu deja predpokladá, že účastníci komunikácie sú v asymetrickom vzťahu. Kompetencia pôvodcu modálnej dispozície

stimulovať agensa k deju vyplýva z jeho nadradeného postavenia vo vzťahu k adresátovi, ktoré je determinované jeho sociálnou rolou, resp. je zakotvené v aktuálnej situácii. Vyjadrovanie deontickej necesitatívnosti je teda úzko späté so sociálnymi vzťahmi medzi komunikantmi. Výzva realizovať dej sa môže v slovenčine vyjadriť prostredníctvom ilokučných slovies s direktívnou komunikačnou funkciou (najmä verbá dicendi s rôznym stupňom kategorickosti). Vo výpovediach s týmito ilokučnými slovesami sa na rozdiel modálnych relátorov *musieť* a *mať* pôvodca modálnej dispozície vyjadruje explicitne v pozícii subjektu:

- (3) Sudca previnilcovi prikázal, že sa <musí> najneskoršie do 30 dní presťahovať.

Vo výpovediach s modálnymi relátormi sa však pôvodca modálnej dispozície môže vyjadriť prostredníctvom adverbialného určenia príčiny:

- (4) Na príkaz magistrátu sme nedávno <museli> previesť z nášho správcovstva do Primaciálneho paláca tridsať významných umeleckých predmetov.

Deontická necesitatívnosť stimulovaná kompetentnou osobou alebo inštitúciou sa označuje aj ako obligatívnosť. V tejto súvislosti môžeme diferencovať silnú a slabú obligatívnosť, pričom toto rozlíšenie sa opiera o vlastnosť gradientnosti, ktorá je vlastná modálnym elementom (porovn. Ivanová, 2009). Silnú obligatívnosť možno vymedziť ako nevyhnutnosť realizácie deja, slabú obligatívnosť ako očakávanosť, resp. vhodnosť realizácie deja. Na vyjadrenie silnej obligatívnosti sa v slovenčine funkčne špecializoval modálny relátor *musieť*, na vyjadrenie slabej obligatívnosti modálny relátor *mať*. Pre silnú obligatívnosť je charakteristická vyššia autoritatívnosť pôvodcu modálnej dispozície, pri slabej obligatívnosti sú roly pôvodcu modálnej dispozície a agensa rovnocennejšie.

- (5) Členovia Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny sa preto <museli> postarať aj o živočíchy, ktoré stratili zdroj obživy.
- (6) O odstránenie chemických prípravkov sa podľa neho <mali> postarať tí, ktorí likvidovali poľnohospodárske farmy.

Modálne relátory vyjadrujúce modálne hodnoty deontickej necesitatívnosti môžu mať deskriptívny a preskriptívny význam. Pri deskriptívnom význame hovoriaci referuje o nutnosti realizácie deja ako dôsledku povinnosti. Deskriptívna interpretácia sa vzťahuje na prípady, v ktorých je význam modálneho relátora ekvivalentný s predikátmi *mať povinnosť*, *byť nútený*, *byť povinný*, *mať prikázané*. Préteritum modálneho relátora *musieť* vyjadruje reálny dej (hovoriaci ho opisuje ako nevyhnutný dej, ktorý sa realizoval), préteritum pri modálnom relátore *mať* vyjadruje ireálny dej (hovoriaci ho opisuje ako nevyhnutný dej, ktorého realizácia sa očakávala, ale dej sa nerealizoval).

- (7) <Musia> hlásiť úradu práce každé skončenie či rozviazanie pracovného pomeru.
- (8) Na letisku nás <mal> čakať manžel Petrovej známej, modelky Mirky.

Pri preskriptívnom význame vyjadruje hovoriaci svoj postoj, v prípade deontickej necesitatívnosti ide o príkaz realizovať dej. V takýchto prípadoch je modálny relátor

použitý performatívne a význam výpovede je parafrázovateľný prostredníctvom konštrukcie „chcieť + aby“. Modálny relátor vyjadrujúci preskriptívnu deontickú necesitatívnosť je tiež funkčne ekvivalentný s imperatívnou formou a reprezentuje direktívny akt s komunikačnou funkciou „prikázať (niekomu), aby...“ V slovenčine sa preskriptívne modálne hodnoty indikujúce deontickú necesitatívnosť realizujú prostredníctvom prézenta modálneho relátora *musieť*, podobne ako pri performatívnom použití sloviess, avšak výhradne v 2. osobe indikatívu prézenta. Pôvodca modálnej dispozície je v tomto prípade totožný s hovoriacim.

- (9) Prinesiem ti tvoju loptu, ale <musíš> ma prijať do tvojho domu, k tvojmu stolu a do tvojej postele.

Preskriptívne možno použiť aj modálny relátora *mať*, ktorý má podobne ako modálny relátor *musieť* výzvnovú funkciu, avšak s nižším stupňom kategorickosti. V týchto prípadoch nemusí byť hovoriaci zároveň pôvodcom modálnej dispozície, modálnym relátorom *mať* možno vyjadriť aj sprostredkovaný príkaz.

- (10) <Máš> sa k nemu ihneď dostaviť.

Pre modálne relátory je charakteristická bezrodovosť (porovn. Benešová, 1971), korpusové doklady však prinášajú údaje o relatívne frekventovanom výskyte pasívnych štruktúr a bezpodmetových zvrtných tvarov sloviess. Tieto procesy sú spojené s dekonkretizáciou agensa deja, ktorý sa generalizuje. Vyjadrovanie deontickej necesitatívnosti sa spája najmä s oblasťou pravidiel a regulácií, preto sa tieto prostriedky frekventovane vyskytujú najmä v administratívnom, resp. náučnom štýle, pre ktoré je charakteristický tzv. všeobecný adresát:

- (11) Všetky nápisy, reklamy a oznamy určené na informovanie verejnosti sa <musia> uvádzať v štátnom jazyku.

3. Cirkumstančná necesitatívnosť

Pod cirkumstančnou necesitatívnosťou rozumieme nutnosť realizácie deja ako dôsledok pôsobenia podmienok/okolností zakotvených v príslušnej komunikačnej situácii – a to buď inherentných, medzi ktoré sa zaraďuje subjektívna vôľa, potreba nositeľa modálnej dispozície, alebo adherentných, a to logických pravidiel, sociálnych podmienok, noriem, kultúrnych očakávaní a pod. Na označenie modálnych hodnôt determinovaných faktormi zahrnutými v opisovanej situácii použil J. Nuyt (2005) termín situačná modalita.

Pre situačnú necesitatívnosť možno stanoviť nasledujúce prototypické parametre:

- (i) pre pôvodcu modálnej dispozície je typická nepersonickosť, resp. situačnosť,
- (ii) modálny relátor vyjadrujúci cirkumstančnú necesitatívnosť sa realizuje v kolokáciách so všetkými skupinami sloviess,
- (iii) pôvodca modálnej dispozície sa vo vete nemusí vyjadriť,
- (iv) ak sa pôvodca modálnej dispozície vo vete vyjadruje, typickými výrazovými prostriedkami jeho indikácie sú vedľajšie vety príčinné (najmä

ak je pôvodcom modálnej dispozície prvok situačného kontextu výpovede).

Základom cirkumstančnej necesitatívnosti je vyjadrovanie objektívnej nutnosti realizovať dej stimulovanej okolnosťami príslušnej komunikačnej situácie. V slovenčine sa táto modálna hodnota realizuje prostredníctvom modálneho relátora *musieť* a *mať*.

Modálny relátor *musieť*, ktorý slúži na vyjadrenie silnej cirkumstančnej necesitatívnosti, je parafrázovateľný prostredníctvom modálneho slovesa *ne(z)ostávať*, pri ktorom sa agens realizuje v datíve (ide o prostriedok upozadenia agensa).

- (1) Žiadosť <musel> niekoľko ráz zopakovať.
- (1a) Nezostávalo mu (nič iné), ako žiadosť niekoľkokrát zopakovať.

Na vyjadrenie slabšej cirkumstančnej necesitatívnosti slúži modálny relátor *mať*, ktorý v tomto prípade vyjadruje patričnosť realizácie deja. Externým stimulátorom nutnosti realizácie deja sú v tomto prípade najmä sociálne a etické normy, ktoré regulujú konanie agensa. Modálny relátor *mať* v tejto funkcii je parafrázovateľný prostredníctvom slovies s modálnym významom *patriť sa, slušať sa, svedčať sa* a konštrukciami *byť vhodné/žiaduče, aby*.

- (2) Do vlády by preto logicky <mali> prísť ľudia s čistým štítom.
- (2a) Bolo by vhodné/žiaduče, aby do vlády prišli ľudia s čistým štítom.
- (3) Ale <mala> si pozdraviť aj Volcana.
- (3a) Ale patrilo by sa/svedčalo by/slušilo by sa, aby si pozdravila aj Volcana.
- (4) Zaiste aj teologické traktáty <majú> mať miesto v časopisoch.
- (4a) Je vhodné/žiaduče, aby teologické traktáty mali miesto v časopisoch.

Inherentná necesitatívnosť zahŕňa vyjadrovanie potreby realizovať dej stimulovanej inherentnými faktormi (subjektívna vôľa, potreba nositeľa modálnej dispozície). V slovenčine sa vyjadruje prostredníctvom modálneho relátora *musieť*. Ten je podobne ako pri cirkumstančnej necesitatívnosti parafrázovateľný prostredníctvom slovesa s modálnym významom *ne(z)ostávať*. Na rozdiel od cirkumstančnej necesitatívnosti je však realizácie deja v tomto prípade stimulovaná inherentnými faktormi – jeho vnútornou vôľou, stavom, resp. potrebou vyplývajúcou z aktuálnej situácie, preto sa modálny relátor musí realizovať v 1. osobe. Význam modálneho relátora *musieť* sa v týchto prípadoch blíži významu slovesa *potrebovať*, resp. *chcieť*.

- (5) Ejha, na to sa <musím> ísť domov vyspať.
- (6) Bolí ma hlava, <musím> ísť na toaletu a strašne som hladná.

4. Deontická posibilita

Základom deontickej posibility je možnosť realizácie deja ako výsledok povolenia zo strany pôvodcu modálnej dispozície, ktorá vytvára pre agensa predpoklad alternatívneho konania. Možnosť realizácie deja tak v sebe zahŕňa odstránenie noriem (pravidiel, prekážok), ktoré realizácii deja bránili. V slovenčine sa modálna hodnota deontickej posibility vyjadruje modálnymi relátormi *môcť* a *smieť*.

- (1) Pri stavbe mosta <mohli> používať len novo profilované nosníky.
- (2) Jeho matka ho <smela> navštevovať.

Pre deontickú posibilitu možno M. Grepla a P. Karlíka (1998) stanoviť tieto prototypické parametre

- (i) existujú prekážky (normy), ktoré bránia agensovi, aby sa dej realizoval,
- (ii) pôvodca modálnej dispozície je kompetentný tieto prekážky odstrániť, je teda voči agensovi nadradenom postavení,
- (iii) pôvodca modálnej dispozície preberá zodpovednosť za konanie agensa,
- (iv) agens má záujem dej realizovať,
- (v) modálny relátor špecifikujúci deontickú posibilitu sa typicky vyskytuje v kolokáciách s akčnými slovesami.

Oblasť deontickej posibility možno zahrnúť pod extrasubjektívnu modálnosť, pre ktorú je charakteristická nezhoda medzi pôvodcom modálnej dispozície a agensom, vykonávateľom deja. Pôvodca modálnej dispozície sa môže vo výpovedi explicitne realizovať, ak sa dovoľenie vyjadruje prostredníctvom štruktúry „verbum dicendi + že + môcť/smieť“.

- (3) Aj tentoraz mu arcibiskup dovolil, že <môže> v kaplnke robiť vianočnú novénu.
- (4) Keď umrel Stalin, povedali (strážcovia) nám, že sa <smieme> vrátiť domov.

Možnosť alternatívneho konania sa môže vo výpovedi obmedziť stanovením podmienok, za ktorých sa možnosť realizovať dej povoľuje. Tieto reštrikcie sa vyjadrujú vo forme časových, resp. podmienkových viet:

- (5) Keď budeš veľký, <môžeš> fajčiť, koľko len chceš.

Rozdiel medzi deskriptívnym a preskriptívnym použitím modálnych relátorov sa zakladá na tom, že v preskriptívnej funkcii sa modálne relátory používajú performatívne, ako jedny z konvencionalizovaných výpovedných foriem v rámci komisívnych aktov, pri deskriptívnom použití o dovoľení realizovať dej referujú. Podobne ako pri performatívnom použití slovies je pri vyjadrovaní permisívnosti forma modálneho relátora obmedzená na 2. osobu indikatívu prítomnosti. V preskriptívnom význame sa modálny relátor dá nahradiť explicitnou performatívnou formulou s performatívnym slovesom *dovoliť*, v deskriptívnom význame má význam modálneho relátora bližšie k posesívnej rezultatívnej konštrukcii, ktorá pomenúva výsledok deja.

- (6) No a teraz už <môžeš> ísť spať a my sa vrátíme hore.
- (24a) No a teraz ti dovoľujem ísť spať a my sa vrátíme hore.
- (7) Pokiaľ neporuší žiadne zákony, <môže> ísť kdekoľvek.
- (25a) Pokiaľ neporuší žiadne zákony, má dovoľené ísť kdekoľvek.

Výpovede s modálnym relátorom možno okrem posesívnej rezultatívnej konštrukcie *mať dovoľené* parafrázovať tiež prostredníctvom konštrukcie s kategoriálnym slovesom *mať dovoľenie*. V týchto konštrukciách sa pôvodca modálnej dispozície vyjadruje prostredníctvom predložkového spojenia „od + G“.

- (8) Filmári <mali dovolené> ich zárobkovú činnosť sledovať.
- (9) Od starkého Costacheho <mám dovolenie> kedykoľvek vás uniesť.

Deontickú posibilitu v slovenčine vyjadruje okrem modálneho relátora *môcť* aj príznakovo modálny relátor *smieť*, ktorý sa v slovenčine funkčne špecializoval na indikáciu dovolenia.

- (10) Diela Annemarie <smeli> opäť vychádzať až od 80. rokov minulého storočia.

Pre oba modálne relátory je charakteristické elidovanie pohybového slovesa v pozícii infinitívneho komplementu.

- (11) A počul som aj taký názor, že treba urobiť všetko, aby naše deti <mohli> do sveta.

Na infinitívny komplement možno vo výpovedi odkazovať prostredníctvom demonstratívneho pronomina (príklad 12). Tieto výpovede možno hodnotiť ako prípady semiparcelačnej operácie s komunikačno-pragmatickou funkciou fokusácie deja.

- (12) Či sa to <smie>, dedka z prípecku vyhnať do mrazu?

V préterite modálne relátory *môcť* a *smieť* na rozdiel od modálneho relátora deontickej necesitatívnosti nevyjadrujú nevyhnutne realizovaný dej. V takýchto prípadoch sa očakávaná reálnosť deja koriguje explikáciou pripojenou prostredníctvom adverzatívneho operátora.

- (13) Už som <mohol> ísť domov, ale čakal som na ňu, kým si to prečíta.

Použitím pasívnych konštrukcií alebo bezpodmetového zvrätneho tvaru sa dosahuje všeobecná platnosť deja a generalizácia agensa, tieto prostriedky sú typické pre oblasť inštitucionálnej komunikácie, kde plnia regulačnú funkciu:

- (14) Živočíšna strava <smie> byť podávaná iba v oddelenej časti reštaurácií.
- (15) Fotografovať sa tu <smie> za poplatok 10 korún.

5. Cirkumstančná posibilita

Základom cirkumstančnej posibility je vyjadrenie možnosti realizovať dej, stimulovanej súborom – pokiaľ ide o vzťah k agensovi – adherentných faktorov, podmienok a pravidiel zakotvených v situačnom kontexte výpovede. Cirkumstančná posibilita sa v slovenčine vyjadruje prostredníctvom modálneho relátora *môcť*.

- (1) Slovenskí diváci si v súčasnosti <môžu> vypočuť v televízii českú spravodajskú reláciu Události.

Pre oblasť situačnej cirkumstančnej posibility možno stanoviť nasledujúce prototypické parametre:

- (i) realizácia deja je podmienená externým stimulom, ktorý plní funkciu pôvodcu modálnej dispozície,

- (ii) vo funkcii tohto externého stimulu vystupujú priaznivé podmienky, resp. predpoklady na realizáciu deja, zakotvené v situačnom kontexte a vo vzťahu k agensovi adherentné,
- (iii) modálny relátor vyjadrujúci situačnú cirkumstančnú posibilitu sa realizuje v kolokáciách so všetkými skupinami slovíes,
- (iv) pôvodca modálnej dispozície sa vo vete nemusí vyjadriť, ak sa pôvodca modálnej dispozície vo vete vyjadruje, typickými výrazovými prostriedkami sú vedľajšie vety príčinné (najmä ak je pôvodcom modálnej dispozície prvok situačného kontextu výpovede).

Primárnym prostriedkom na explicitné vyjadrenie priaznivých podmienok a predpokladov realizácie deja sú prostriedky adverbálnej povahy – najmä vedľajšie vety alebo adverbálne určenia podmienky, príčiny alebo zreteľa.

- (2) Ak ho otáčame proti svetlu, <môže> zahrat' viacerými farbami.
- (3) Na jeho základe <môžeme> hovoriť o aktivite preberajúceho jazyka.

Modálny relátor situačnej cirkumstančnej posibility je parafrázovateľný spojeniami *mať možnosť, byť možné, že*.

- (33a) Ak ho otáčame proti svetlu, je možné, že zahrá viacerými farbami.
- (34a) Na jeho základe máme možnosť hovoriť o aktivite preberajúceho jazyka.

Na rozdiel od modálneho relátora cirkumstančnej necesitatívnosti *musieť* modálny relátor cirkumstančnej posibility *môcť* nemusí v indikatíve prézenta a préterita označovať realizovaný dej, ale pomenúva skôr modálnu dispozíciu bez explicitného určenia, či pôvodca deja túto dispozíciu využíva alebo využil. Pri uplatnení metódy prirodzeného pokračovania výpovede je akceptovateľná interpretácia deja ako realizovaného i nerealizovaného.

- (4) Cesta hľadania vlastnej identity ho preto zahrňovať <môže>. (a aj zahrňuje/ale nezahrňuje)
- (5) O jej názore sme <mohli> diskutovať. (a diskutovali sme dlho/ale nediskutovali sme)

V kondicionáli modálny relátor *môcť* vyjadruje potenciálnu modálnu dispozíciu k deju:

- (6) Takýto usporiadaný život <by mohol> žiť spomínaný hrdina.

Medzi výrazové prostriedky cirkumstančnej posibility možno zaradiť aj neosobné slovesá *dať sa* a *ísť*. Modálny relátor *dať sa* v rámci cirkumstančnej posibility vyjadruje dva modálne odtienky: možnosť a dispozičnosť. Ako indikátor možnosti sa preferenčne objavuje v kolokáciách s komunikačnými (*hovoriť, písať, odpovedať*), resp. kognitívnymi (*uvažovať, premýšľať*) predikátmi, ako indikátor dispozičnosti sa typicky objavuje v kolokáciách s manipulačnými, resp. pohybovými kauzativnými predikátmi (*otvoriť, zatvoriť, rozbiť, uvariť*):

- (7) Skôr sa <dá> hovoriť o tendenciách k postmodernizmu.
- (8) Hoci sa šalát <dá> variť aj dusiť, najzdravší je surový.

Pokiaľ ide o vzťah tohto modálneho relátora k centrálnemu modálnemu relátoru cirkumstančnej posibility, možno konštatovať, že sú vo vzťahu parciálnej

konverzívnosti, ktorá je založená na dvojaspektovosti vnímania istej situácie. Osobný modálny relátor *dat' sa* sa typicky realizuje v kolokáciách so syntakticky tranzitívnymi slovesami (z rôznych sémantických tried) a je preň charakteristické upozadenie agensa a upopredenie sémantického paciensa, resp. objektu deja, porovnaj vymyslené príklady

(9) Závoru už môžeme otvoriť.

(9a) Závora sa už dá otvoriť.

Neosobný modálny relátor *dat' sa* sa typicky realizuje v kolokáciách s komunikačnými a kognitívnymi slovesami (*uvažovať, premýšľať, polemizovať, písať*), ktoré sa spájajú s tzv. obsahovým objektom v lokáli. Z komunikačno-pragmatického hľadiska tieto výpovede reprezentujú prípady deagentizácie a je preň charakteristické upozadenie agensa a fokusácia deja.

(10) O tejto veci môžeme hovoriť.

(10a) O tejto veci sa dá hovoriť.

Sloveso *ísť* predstavuje príznakový prostriedok indikácie cirkumstančnej posibility s modálnym odtienkom dispozičnosti.

(11) Už ho <nešlo> poraziť konvenčnými zbraňami.

Vo funkcii modálneho relátora dispozičnosti sa sloveso *ísť* typicky realizuje v neosobnom tvare, hoci sa vyskytujú aj prípady, keď sa nositeľ modálnej dispozície realizuje v pozícii subjektu a sloveso *ísť* je tak v osobnom tvare. Tieto prípady sa zo stylistického hľadiska hodnotia ako hovorové. Dané príklady z korpusu však sú polyinterpretačné, v mnohých prípadoch sa nedá pádové stvárnenie substantíva, a teda aj osobnosť či neosobnosť slovesa jednoznačne určiť.

(12) Okienko (?N, ?A) pri mojej hlave <nejde otvoriť>.

Korpusové doklady neprinášajú ani jeden prípad, kde by bolo možné pád substantíva na základe nehomonymnej relačnej morfémy jednoznačne identifikovať. Pád substantíva však možno určiť prostredníctvom tvaru slovesa, a to na základe kategórie kongruencie. Korpus totiž prináša doklady dispozičného slovesa *ísť* v 3. osobe plurálu, ktoré treba hodnotiť ako prípady osobného slovesa:

(13) Dvere <išli> otvoriť celkom ľahko.; Tie zmluvy <nešli> len tak zrušiť.
(plurál = osobný tvar, substantívum = N)

(14) Uvedené nevýhody <išlo> odstrániť. (singulár = neosobný tvar, substantívum = A)

6. Epistemická necesitatívnosť a posibilita

Epistemická modálnosť predstavuje oblasť vyjadrovania postoja k validite propozície. Okrem termínu epistemický sa v slovenskom kontexte používa aj termín istotná modálnosť. M. Grepl (1979, s. 81) ju definuje ako signalizáciu rôzneho stupňa subjektívneho presvedčenia hovoriaceho o platnosti komunikovaného obsahu. Modálne relátory sa vymedzujú ako implicitné indikátory epistemickej modálnosti

(pozri Grepl, ibid.). V modálnom scenári pri vyjadrovaní epistemickej modálnosti dôležitú úlohu zohrávajú dva prvky: nositeľ epistemického postoja a epistemický zdroj. Produktor výpovede najčastejšie vystupuje v roli nositeľa epistemického postoja, zriedkavejšie je sprostredkovateľom epistemického postoja tretej osoby.

6.1 Subjektívna verzus objektívna povaha epistemického zdroja

Vyjadrovanie postoja môže byť založené na subjektívnych – ak hovoriaci vyjadruje svoj predpoklad o validite propozície na základe vlastného skúsenostného komplexu, dedukcie alebo asumpcie – alebo objektívnych faktoroch, ak hovoriaci vyjadruje svoj predpoklad o validite propozície na základe cudzej mienky (tzv. oblasť evidenciality). Rozdelenie epistemických modálnych operátorov na subjektívne a objektívne nachádzame už u J. Lyonsa (1977). Pri subjektívne i objektívne motivovanej epistemickej modálnosti sa príslušné epistemické argumenty vo výpovedi môžu bližšie špecifikovať prostredníctvom explicitného prostriedku epistemickej povahy, vedľajšej príčinnej vety alebo prostredníctvom adverbialného určenia zreteľa:

- (1) Mám totiž takú skúsenosť, že sa to <musí> vykompenzovať niečím zlým. (skúsenosť)
- (2) Viedol, ako sa vravelo, podzemnú vojnu, čo <muselo> byť neobyčajne desivé, keďže aj po desiatich rokoch ho spomienky na ňu stále prenasledovali. (dedukcia)
- (3) <Podľa mňa> by sme zmluvu mali dotiahnuť do konca týždňa. (asumpcia)
- (4) Podľa informácií SOP <mal> napríklad proti evidentne „lžiivej“ reklame zasiahnuť Úrad pre finančný dozor. (cudzia mienka)

6.2 Gradientný charakter epistemickej modálnosti

Subjektívne motivovaná epistemická modálnosť sa rovnako ako deontická a cirkumstančná modálnosť vyznačuje vlastnosťou gradientnosti. To znamená, že aj v rámci epistemickej modalít môžeme rozlišovať vysoký, stredný a nízky stupeň presvedčenia hovoriaceho o validite propozície. Vysoký a stredný stupeň presvedčenia budeme označovať ako silnú a slabú epistemickú necesitatívnosť, nízky stupeň presvedčenia budeme označovať termínom epistemická posibilita.

Silná epistemická necesitatívnosť reprezentuje vysoké presvedčenie hovoriaceho o platnosti deja. V tomto prípade sa istota pôvodcu epistemickej modalít blíži k hodnote 100 % (pozri Grepl – Karlík, 1998). V slovenčine sa silná epistemická necesitatívnosť vyjadruje modálnym relátorom *musieť*, ktorý je parafrázovateľný prostredníctvom konštrukcií, ktoré sú schopné vyjadriť epistemický modálny význam, napr. *byť presvedčený, že*, resp. prostredníctvom epistemických častíc *určite, nevyhnutne, nutne*.

- (5) U nich doma to <musí> vyzerá diametrálne odlišne ako u nás.
- (5a) Som presvedčený, že u nich doma to vyzerá diametrálne odlišne ako u nás.

- (5b) U nich doma to určite/nutne/nevyhnutne vyzerá diametrálne odlišne ako u nás.

Slabá epistemická necesitatívnosť reprezentuje stredné presvedčenie hovoriaceho o platnosti deja. V tomto prípade sa istota hovoriaceho o platnosti prepozície pohybuje v hodnotách nad 50 % (pozri Grepl – Karlík, *ibid.*). V slovenčine sa slabá epistemická necesitatívnosť vyjadruje prostredníctvom kondicionálu modálneho relátora *mat'*, ktorý možno parafrázovať prostredníctvom epistemických častíc *možno, pravdepodobne*, resp. prostredníctvom sloviac s epistemickým významom *predpokladať, že/myslieť, že*.

- (6) Kongres <by mal> už čoskoro zrušiť obmedzenie cestovania občanov USA na Kubu.
(6a) Kongres možno/asi/pravdepodobne zruší obmedzenie cestovania občanov USA na Kubu.
(6b) Predpokladám/myslím, že Kongres zruší obmedzenie cestovania občanov USA na Kubu.

Epistemická posibilita reprezentuje nízky stupeň presvedčenia hovoriaceho o platnosti deja. V tomto prípade sa istota hovoriaceho pohybuje okolo 50 % a rovnako relevantne sa vníma možnosť realizácie i nerealizácie deja (pozri Grepl – Karlík, *ibid.*). V slovenčine sa epistemická posibilita vyjadruje modálnym relátorom *môcť*. Istotu hovoriaceho o validite propozície možno modifikovať prostredníctvom epistemických častíc, ktorými možno posilňovať, resp. oslabovať stupeň presvedčenia hovoriaceho, porovnaj

- (7) Nové športové auto by možno mohlo uzrieť svetlo sveta o mesiac.
(8) Nové športové auto by len ťažko mohlo uzrieť svetlo sveta o mesiac.

Modálny relátor epistemickej posibility možno parafrázovať spojením *je možné/pravdepodobné, že*:

- (9) Z troch zaistených kilogramov sa <mohlo> vyrobiť asi 45-tisíc dávok pervitínu.
(9a) Je možné/pravdepodobné, že by sa z troch zaistených kilogramoch vyrobilo asi 45-tisíc dávok pervitínu.

Objektívne motivovaná epistemická necesitatívnosť reprezentuje presvedčenie hovoriaceho o platnosti deja stimulované na základe cudzej mienky alebo evidencie z iného zdroja. V literatúre o modalite sa v tejto súvislosti zavádza termín evidenčná modalita. V slovenčine sa objektívne motivovaná epistemická necesitatívnosť vyjadruje prostredníctvom modálneho relátora *mat'*. Epistemický zdroj možno vo výpovedi explicitne vyjadriť prostredníctvom predložkového spojenia „podľa + G“:

- (10) Podľa Žely Inoveckej <má> v dvojizbovom byte bývať v jednej izbe žena s deťmi a v druhej muž.

6.3 Gramatické reštrikcie pri epistemických modálnych relátoroch

6.3.1 Epistemické modálne relátory a tempus. V zásade platí, že epistemické významy sa vo futúre vyjadrujú transpozíciou časovej formy prítomnosti (bližšie pozri Esvan, 2005), zatiaľ čo deontické významy sa môžu vyjadriť transpozíciou prítomnosti i analytickým futúrom. Za týmto obmedzením stojí všeobecnejšie pravidlo, ktoré má platnosť vo viacerých indoeurópskych jazykoch. Podľa tohto pravidla je epistemická modalita mimo dosah časového označenia. Znamená to, že predvídaný dej sa nachádza v budúcnosti, ale predvídanie sa zhoduje s okamihom prehovoru a nedá sa premiestniť do budúcnosti (Boogaart, 2001, in Esvan, 2005):

- (11) Na budúci rok <nemusí> platiť ani to.
- (11a) Nie je pravdepodobné, že budúci rok to bude platiť.
- (12) Míting s obyvateľmi Novák sa na budúci utorok pravdepodobne <nebude musieť> konať.
- (12a) Nie je nutné, aby sa míting s obyvateľmi Novák na budúci utorok konal.

Podľa zistení F. Esvana (2005, s. 286) realizácia epistemickej modality tesne súvisí s typom príslovkového určenia. Jeho korpusový výskum prináša doklady o tom, že deje nachádzajúce sa v relatívne blízkej budúcnosti sú istejšie a patria teda častejšie k vetám s deontickou modálnosťou (resp. v našej terminológii aj cirkumstančnou modálnosťou). Na druhej strane deje časovo vzdialené, ktoré sa môžu predpovedať s menšou pravdepodobnosťou, sú typické pre epistemickú modálnosť. Naše zistenia toto konštatovanie nepotvrdzujú úplne. Zatiaľ čo analytické futúrum vyjadruje jednoznačne deontickú (resp. cirkumstančnú) modalitu, výpovede s prítomnou formou modálneho relátora môžu byť polyinterpretačné, ich polyinterpretačnosť sa dá dokázať prostredníctvom metódy prirodzeného pokračovania výpovede (PPV), v konkrétnych prípadoch o význame rozhoduje kontextový faktor:

- (13) Na budúci týždeň <môže> nastať kríza.
- (14) Deficit verejných financií teda <nebude môcť> budúci rok prekročiť tri percentá hrubého domáceho produktu.
- (13a) Je pravdepodobné, že na budúci týždeň nastane kríza. (epist.) (PPV: ak nedôjde k zastaveniu prepadu nehnuteľností na burzách)
- (13b) Je možné, aby na budúci týždeň nastala kríza. (cirkum.) (PPV: my sme pripravení)
- (14a) Nie je možné, aby deficit verejných financií budúci rok prekročil tri percentá hrubého domáceho produktu. (iba deont./cirkum.)

6.3.2 Epistemické modálne relátory a persona. Vzťah medzi kategóriou osoby a modálnym relátorom úzko súvisí s kategóriou času. Pri epistemických úsudkoch temporálne orientovaných na dej vzťahujúce sa na okamih prehovoru a na dej pred momentom prehovoru sa ako indikátor epistemickej modálnosti preferenčne využíva tretia, resp. druhá osoba oproti prvej osobe (vyjadrujúcej zväčša deontický alebo inherentný cirkumstančný význam). Vysvetliť to možno na základe skutočnosti, že reálne minulé a prítomné deje spojené s osobou hovoriaceho sú na rozdiel od dejov vzťahujúcich sa na adresáta a javy, resp. osoby nezúčastnené na komunikácii súčasťou skúsenostného komplexu hovoriaceho, a tak stupeň presvedčenia hovoriaceho o ich

platnosti sa rovná plnej istote. Neistota týkajúca sa platnosti minulého alebo prítomného deja, resp. stavu sa tak dotýka len dejov vzťahujúcich sa na adresáta a osoby a javy neprítomné v bezprostrednej komunikačnej situácii.

(15) <Musel si byť> riadne utáhaný.

(16) Jeho obyvatel'ov však <musí> mikroklíma sanfranciského zálivu privádzať do šialenstva.

Naopak, deje a stavy realizujúce sa po okamihu prehovoru sa vyznačujú neistotou, ktorá sa týka tak hovoriaceho, ako aj adresáta. V prípade epistemickej modálnosti realizujú bez obmedzenia vo všetkých osobách.

(17) Dnes hrám za Watford, zajtra už <môžem> byť napríklad vo West Bromwich a pozajtra v Readingu.

(18) Na jar už <môžeš> byť tehotná.

(19) Rusko <môže> už zajtra patriť Žirinovskému.

6.4 Modálna kooperácia pri vyjadrovaní vzťahov epistemickej modálnosti

Keďže epistemicke významy modálnych relátorov sa vyvinuli z deontických významov (pozri Ivanová, 2009), nie je hranica medzi modálnymi významami v konkrétnej výpovedi vždy zreteľná. Pod modálnou kooperáciou budeme preto rozumieť prítomnosť výrazových prostriedkov, ktoré vo výpovedi v spolupráci s modálnym relátorom napomáhajú jednoznačnej indikácii modálnej hodnoty. Za najvýznamnejšie prostriedky modálnej kooperácie možno považovať kontext a prítomnosť tzv. epistemickej častice.

Viaceré polyinterpretačné výpovede, ktoré možno hodnotiť ako prípady tak epistemickej, ako i deontickej, resp. cirkumstančnej modálnosti, sa dajú dešifrovať na základe kontextu

(20) Jozef P. <musel> vyhľadať lekársku pomoc.

(20a) Bolo nutné, aby Jozef P. vyhľadal lekársku pomoc.

(20b) Je pravdepodobné, že Jozef P. vyhľadal lekársku pomoc.

Kontextovou špecifikáciou príslušnej výpovede možno hodnotu modálneho relátora identifikovať ako prípad inherentnej cirkumstančnej modálnosti.

(20c) Jozef P. <musel> vyhľadať lekársku pomoc. Na tvári mal veľa modrín, jednoducho bol veľmi zbitý, povedal starosta Žehry Jozef Mižigár.

Epistemicke významy modálnych relátorov môže byť signalizované aj na základe prítomnosti iných epistemickej výrazových prostriedkov, najmä slovies a iných výrazov s epistemickej modálnou hodnotou a epistemickej častice. J. Lyons (1977) v tejto súvislosti hovorí o tzv. modálnej harmónii. Pokiaľ ide o epistemickej častice, možno uvažovať o polyfunkčných a funkčne špecializovaných epistemickej časticiach. Polyfunkčné epistemickej častice sa môžu vyskytovať v kolokačnom okolí modálnych relátorov vyjadrujúcich vysoký, stredný i nízky stupeň presvedčenia

o validite propozície. Medzi polyfunkčné epistemické častice patrí napríklad častice *asi, pravdepodobne, zrejme* a pod.

- (21) Asi ti <musela> naháňať dost veľký strach.
- (22) Už by tu asi <mal> byť.
- (23) Sojka si predstavuje, ako to asi <mohlo> kedysi v Palestíne vyzerat'.

Naopak, ako funkčne špecializované častice indikujúce vysokú, resp. strednú pravdepodobnosť validity propozície by sme mohli označiť častice *určite, bezpochyby, iste, nutne*, ako častice indikujúce strednú, resp. nízku pravdepodobnosť validity propozície zasa časticu *možno*, porovnaj pozmenené príklady 21 – 23. Pri modálnom relátore *mať*, ktorý indikuje strednú pravdepodobnosť validity propozície možno voľbou epistemickej častice posilniť interpretáciu výpovede smerom k vyššej alebo nižšej pravdepodobnosti platnosti propozície:

- (21a) Určite ti <musela> naháňať dost veľký strach. – (?) Možno ti musela naháňať dost veľký strach.
- (22a) Už by tu určite <mal> byť. (vyššia miera strednej pravdepodobnosti) – Už by tu možno mal byť. (nižšia miera strednej pravdepodobnosti)
- (23a) (?) Sojka si predstavuje, ako to určite <mohlo> kedysi v Palestíne vyzerat'. – Sojka si predstavuje, ako to možno mohlo kedysi v Palestíne vyzerat'.

Podobne možno diferencovať medzi výrazmi s epistemickou funkciou, akými sú *byť jasné, očividné* – vysoká pravdepodobnosť, *byť možné, že* – nízka pravdepodobnosť, *myslím, že* – epistemická neutrálnosť.

- (24) Bolo jasné, že vojna asi <musí> byť, keďže Američania do Perzského zálivu presunuli už také obrovské množstvo techniky a vojakov.
- (25) Je dost možné, že <môže> prichádzať aj k trestnej činnosti.
- (26) Myslím, že to sa ešte <musí> ukázať.
- (27) Ale aj tak si myslím, že <môže> byť teraz s ním.

K funkčne špecializovaným indikátorom evidenciality patria v slovenčine epistemické častice *vraj, údajne*.

- (28) Jeho cestovný pas znie na iné meno a údajne ho <mal> prenasledovať Interpol.
- (29) V. Móric <mal> vraj ponúknuť redaktorom nemenovaných slovenských novín úplatok 200-tis. korún.

7. Komunikačno-pragmatické funkcie modálnych relátorov necesaritívnosti a possibility

Modálne relátory disponujú primárnymi modálnymi významami, okrem nich však pri nich vymedziť významy sekundárne, ktoré nadobúdajú v konkrétnych výpovediach a ktoré sa z týchto výpovedí odvodzujú. V tejto súvislosti budeme

uvažovať o komunikačno-pragmatických funkciách modálnych relátorov, ktoré plnia ako konvencionalizované výpovedné formy v jednotlivých typoch výpovedí.

7.1 Modálny relátor *musieť*

Kolokačné preferencie: *spĺňať* (1571), *zaobísť sa* (1016), *hospitalizovať* (303), *poponáhľať sa* (260), *vystačiť (si)* (251), *odobriť* (218), *uskromniť sa* (201), *vytrpieť* (197), *narukovať* (154), *porúčať (sa)* (144), *oželiť* (144), *uplynúť* (142), *amputovať* (141)

Kolokačné preferencie modálneho relátora *musieť* signalizujú jeho preferenčné využitie vo funkcii deontického, resp. cirkumstančného operátora. Možno konštatovať, že prototypicky ide o deje s personickým agensom a negatívnym výsledkom (*zaobísť sa, vystačiť si, uskromniť sa, vytrpieť, oželiť, amputovať*).

(1) Tréner Capello sa bude <musieť> zaobísť bez potrestaného Albertiniho.

Deje s nepersonickým agensom sú charakteristické pre kolokácie so statickými slovesami (napr. *spĺňať, obsahovať, patriť, súvisieť*). Tieto kolokácie bývajú súčasťou výpovedí s regulačnou funkciou, preto sa objavujú najmä v administratívnom štýle, kde sa podieľajú na konštituovaní noriem, prípadne v náučnom štýle, kde bývajú súčasťou opisov. Tieto prípady vyvracajú konštatovanie o obmedzení primárneho deontického použitia modálnych relátorov pri statických slovesách resp. predpoklad, že modifikácia statického slovesa modálnym relátorom vyjadruje iba epistemicú modálnosť (pozri bližšie Ivanová, 2006).

- (2) Vhodné osvetlenie <musí> spĺňať požiadavky na množstvo svetla, rozloženie jasů, obmedzenie oslnenia.
- (3) Zasláná kresba alebo maľba <musí> súvisieť s niektorou z nasledovných tématick.
- (4) Žiadosť <musí> obsahovať údaje o žiadateľovi, komu je informácia určená.

Kolokačné preferencie odhaľujú tiež menej prípadov epistemickej modalitý (*uplynúť*) a preferenciu deontických a cirkumstančných významov.

(5) Mala pocit, že <musela> uplynúť najmenej hodina.

V performatívnej funkcii sa komunikačno-pragmatický diapazón modálneho relátora *musieť* primárne spája s realizáciou v direktívnych aktoch. Pri preskriptívnom význame je jeho primárnou funkciou indikácia kategorickej výzvy, predovšetkým príkazu, resp. rozkazu. Sekundárne sa však modálny relátor *musieť* objavuje v direktívnych výpovediach s nižšou mierou kategorickosti, napr. vo výpovediach s komunikačnou funkciou návodu, inštrukcie ako alternatíva preskriptívneho prézentu slovesa:

(6) Struky <musíme> variť v dostatočnom množstve vody, aby si udržali svoju pôvodnú zelenú farbu.

V rámci direktívnych výpovedí sa modálny relátor *musieť* objavuje aj pri indikovaní komunikačnej funkcie rady v podmienkových konštrukciách s hodnotiacimi výrazmi,

kde vyjadruje nutnosť realizácie deja podmienenú predpokladaným zámerom pôvodcu modálnej dispozície.

(7) Ak tomu chcete zabrániť, <musíte> zredukovať všetko prebytočné.

Podobnú funkciu má modálny relátor v adverzatívnych súvetiach, v ktorých výpoveď s modálnym relátorom obmedzuje platnosť, resp. realizáciu deja s ohľadom na splnenie nevyhnutnej podmienky. Ide vlastne o adverzatívne súvetia špecifikujúce výnimku z platnosti deja:

(8) Prinesiem ti tvoju loptu, ale <musíš> ma prijať do tvojho domu.

Modálny relátor *musieť* v preskriptívnom význame sa často objavuje aj v exklamatívnych vetných štruktúrach, jeho komunikačnou funkciou je v takýchto výpovediach komunikačno-pragmatická funkcia povzbudenia, aby adresát výpovede dej realizoval.

(9) Bertie, teraz <musíš> mávať!

V interogatívnych výpovediach v rámci tzv. nepravých zisťovacích otázok modálny relátor *musieť* participuje na vyjadrení výčitky. V týchto prípadoch ide o čiastočnú transpozíciu kladu a záporu, keďže kladný tvar modálneho operátora tu vyjadruje výzvu hovoriaceho na nerealizáciu deja. Žiadosť o nerealizáciu deja sa opiera o negatívny evaluatívny postoj hovoriaceho k deju. Frekventované sú tiež konvencionalizované konštrukcie s redundantným partikularizovým výrazom *to*. Použitie modálneho relátora *musieť* v týchto typoch výpovedí možno vysvetliť na pozadí zdvorilostného princípu. Keďže výčitku možno charakterizovať ako prípad negatívneho evaluatívneho postoja, modálny relátor necesitatívnosti hovoriaci používa na obmedzenie zodpovednosti pôvodcu deja, ktorého realizácia sa predostiera ako nevyhnutnosť.

(10) Naozaj <musíme> toto sloveso používať všade a za každú cenu?

(11) A to <musí> hneď plávať?

Funkcia modálneho relátora *musieť* ako indikátora deontickej a cirkumstančnej necesitatívnosti je predpokladom jeho fungovania v tých typoch remediálnych výpovedí, ktoré sa usilujú dosiahnuť, aby v nich porušenie nejakej sociálnej normy alebo nenaplnenie očakávania adresáta nehodnotili ako výraz neslušnosti alebo nekooperatívnosti hovoriaceho. Modálny relátor *musieť* sa v takýchto výpovediach realizuje ako exponent explikácie, ktorá sa na základe adverzatívneho vzťahu (asyndeticky alebo prostredníctvom adverzatívneho operátora) pripája k performatívnemu slovesu *ospravedlniť/ospravedlňovať*. Adverzatívny vzťah medzi výpoveďami tu funguje najčastejšie na základe tzv. korektúry neplatného faktu, pri ktorej sa koriguje očakávanie hovoriaceho týkajúce realizácie deja a namiesto nerealizovaného deja sa (vo funkcii vysvetlenia) uvádza dej platný, hoci poškodzujúci adresáta. V týchto výpovediach sa očakávaný dej explicitne nemusí vyjadriť a výpoveď s modálnym relátorom sa tak pripája bezprostredne po performatívnom slovese *ospravedlniť*. Z komunikačno-pragmatického hľadiska je funkciou takýchto výpovedí napriek nežiaducemu, resp. adresáta poškodzujúcemu deju signalizovať úsilie o súlad medzi komunikantmi:

- (12) Ospravedlňte ma (že nejdem s vami), <musím> si zobrať kabát a čižmy.
 (13) Ospravedlňte ma (že neprídem), ale <musím> ešte pred večerou niečo zariadiť.

Modálna hodnota tohto relátora („nevyhnutnosť realizácie deja“) je tiež predpokladom jeho fungovania vo výpovediach s komunikačnou funkciou odmietnutia. Túto komunikačno-pragmatickú profiláciu potvrdzujú aj jeho kolokačné preferencie. Komunikačno-pragmatická funkcia odmietnutia sa spája s výpoveďami, v ktorých sa modálny relátor *musieť* objavuje v kolokáciách so slovesami *zaobísť sa*, *vystačiť si*, *uskromniť sa* a pod.

- (14) Csoeri, budeš sa <musieť> pár dní zaobísť bez zrkadla.
 (15) My už žiadne peniaze na obživu nemáme, <musíš> si vystačiť sama.

7.2 Modálny relátor *mať*

Kolokačné preferencie: *pribudnúť* (871), *vzrásť* (846), *vyrásť* (605), *stúpnuť* (372), *pripadnúť* (288), *doraziť* (284), *pricestovať* (276), *symbolizovať* (266), *doháňať* (247), *vyvrcholiť* (174), *priletieť* (164), *vypršať* (154), *zdražiť* (99)

Kolokačné preferencie modálneho relátora *mať* odhaľujú, že tento relátor sa typicky vyskytuje v kolokáciách s pohybovými a s procesnými slovesami, ktoré pomenúvajú pozitívny výsledok deja (*vzrásť*, *vyrásť*, *stúpnuť*, *vyvrcholiť*), kde plní najmä funkciu epistemického operátora slabej necesitatívnosti. V týchto kolokáciách sa modálny relátor realizuje preferenčne v kondicionáli.

- (1) Zisk spoločnosti by <mal> vzrásť na 100 mil. Sk.
 (2) Dnes by <mal> do Trenčína pricestovať aj brankár Ján Lašák.

Frekventované sú štruktúry „*mať* + čo + (imperfektívne) sloveso“ (*doháňať*, *robiť*), ktoré vyjadrujú vlastne nevyhnutnosť konania deja vo veľkej miere:

- (3) Stále <máme> čo doháňať.

Pokiaľ ide o komunikačno-pragmatickú dimenziu tohto modálneho relátora ako operátora deontickej necesitatívnosti, jednou z jeho základných funkcií je zdvorilé vyjadrenie rozkazu (podporené kondicionálovou formou modálneho relátora):

- (4) <Mali> by ste odísť.

V direktívnych výpovediach môže tento modálny relátor vyjadrovať aj výzvu s nižšou mierou kategorickosti, a to najmä komunikačnú funkciu rady, odporúčania. Autor tak prostredníctvom tohto modálneho relátora vyjadruje pozitívny evaluatívny postoj k potenciálnej realizácii deja. Odlíšenie komunikačnej funkcie zdvorilého príkazu a rady je závislé od výpovedného kontextu.

- (5) <Mal> by si ísť do nemocnice.

V préterite sa tento modálny relátor objavuje vo výpovediach s komunikačnou funkciou výčitky. Autor ním vyjadruje negatívny evaluatívny postoj k hypotetickému, nerealizovanému deju.

(6) <Mal> si niečo priniesť aj Haydenovi.

Modálny operátor *mať* sa tiež frekventovane realizuje v nepravých interogatívnych výpovediach, ktoré nereprezentujú výzvu smerom k adresátovi, ale hovoriaci v nich vyjadruje vlastnú nerozhodnosť, ktorá sa týka realizácie deja. Modálny relátor sa v týchto výpovediach realizuje v prvej osobe.

(7) Čo som ale <mala> robiť?

(8) Ako <mám> hovoriť pokojne o tých, ktorí žijú v Palestíne bez základných potravín?

V interogatívnych výpovediach sa prostredníctvom modálneho relátora *mať*, ktorý sa tu preferenčne realizuje v kondicionáli, tiež signalizuje neochota hovoriaceho odpovedať. Tieto typy výpovedí sú vždy reaktívne a ide v nich o úsilie hovoriaceho vyhnúť sa jednoznačnej odpovedi. Z komunikačno-pragmatického hľadiska ich charakterizuje nekooperatívnosť, ktorá je signalizovaná prostredníctvom doslovného zopakovania časti výpovede, čo je porušením princípu kvantity.

(9) „Kam ideš?“ – „A kdeže <by som mal ísť>?“

Medzi konvencionalizované štruktúry patrí v rámci doplnovacích otázok štruktúra „opytovacie zámeno + modálny relátor *mať* + čo + sloveso“, ktorá plní komunikačno-pragmatickú funkciu výčitky:

(10) Čo sa <má> čo nejaká baba voziť na jeho bicyklíku?

V doplnovacích otázkach sa význam modálneho relátora *mať* môže blížiť významu possibility, v týchto výpovediach je tento modálny relátor pragmaticky ekvivalentný s modálnym relátorom *môcť*. Z komunikačno-pragmatického hľadiska tieto výpovede vyjadrujú váhanie, nerozhodnosť hovoriaceho:

(11) Ako to <má> Tony vedieť?

(11a) Ako to môže Tony vedieť?

7.3 Modálny relátor *môcť*

Kolokačné preferencie: *spôsobiť* (6092), *zdať sa* (4352), *nastať* (3206), *poslúžiť* (1623), *vyskytnúť sa* (1110), *vyústiť* (832), *prihodiť sa* (742), *zapríčiniť* (672), *skomplikovať* (660), *naznačovať* (481), *zhoršiť (sa)* (469), *pýšiť sa* (403), *popýšiť sa* (379), *vypomstiť sa* (349), *vyplynúť* (205), *trúfnuť si* (122), *pritrafiť sa* (110), *trúfať si* (109), *prepuknúť* (101)

Kolokačné preferencie modálneho relátora *môcť* signalizujú, že sa môže realizovať v kolokáciách so všetkými sémantickými triedami slovíes. Medzi najčastejšie realizované funkcie patrí funkcia operátora epistemickej possibility (v kolokáciách s procesnými slovesami) a funkcia operátora cirkumstančnej possibility (v kolokáciách s akčnými i procesnými slovesami). Frekventované a typické sú prípady nepersonického agensa a deja s negatívnym (*zhoršiť sa*, *skomplikovať sa*, *vypomstiť sa*), zriedkavejšie aj s pozitívnym výsledkom (*poslúžiť*, *popýšiť sa*).

- (1) Konať treba rýchlo, lebo dažde <môžu> situáciu ešte zhoršiť.
- (2) Takisto <môže> dobre poslúžiť väčší kus tuhšieho molitanu.

Pokiaľ ide o komunikačno-pragmatickú profiláciu modálneho relátora *môcť*, môžeme konštatovať, že jeho typickou funkciou, ktorá sa odvíja od modálnej hodnoty deontickej posibility, je komisívna funkcia. V tomto zmysle predstavuje modálny relátor *môcť* pragmatický ekvivalent performatívnych slovies *súhlasiť*, resp. *dovoliť*.

- (3) <Môžete> ich tam ísť navštíviť.
- (3a) Súhlasím, aby ste ich tam navštívili./Dovoľujem vám ich tam navštíviť.

Výzvoová funkcia sa spája s výskytom modálneho relátora *môcť* v nepravých interogatívnych výpovediach. Interogatívna forma zabezpečuje kompromis medzi úsilím dosiahnuť komunikačný cieľ výpovede (realizácia výzvy) a povinnosťou k ničomu adresáta nenútiť, čím sa vo výpovedi akceptuje zdvorilostný princíp. V týchto výpovediach sa na uplatnení zdvorilostného princípu spolu s modálnym relátorom *môcť* môže podieľať aj kondicionál a negácia. Zdvorilostný charakter výpovede spojený s použitím tohto modálneho relátora sa odvíja od jeho modálnej hodnoty posibility, ktorá v sebe implikuje dobrovoľnosť. Kondicionál a negácia túto zdvorilostnú stratégiu hovoriaceho prehlbujú, možno ich teda na zdvorilostnej škále umiestniť vyššie. Kondicionál sugeruje hypotetickosť, čím ponecháva možnosť realizácie deja otvorenú, negovaná forma podľa M. Hirschovej (2006, s. 181) z pragmatického hľadiska implikuje, že sa od adresáta neočakáva kladný variant odpovede, čím sa akceptuje jedna z pragmatických podmienok zdvorilosti (tzv. „do not impose“), a z formálneho hľadiska umožňuje adresátovi nadviazať na výpoveď zápornou výpoveďou, čím sa aktivuje jedna zo zdvorilostných maxím, maxima taktu (ako tzv. minimalizačná stratégia v zmysle „minimalizuj náklady a úsilie adresáta“). V daných výpovediach sa teda pripúšťa kladná i záporná odpoveď, čo je dôvodom neutralizácie protikladu kladu a záporu v týchto štruktúrach. Na zdvorilostnej škále by sme teda mohli jednotlivé kombinácie foriem usporiadať takto: 1. *Môžeš mu pomôcť?*, 2. *Nemôžeš mu pomôcť?* 3. *Mohol by si mu pomôcť?* 4. *Nemohol by si mu pomôcť?*(pričom stupeň jeden implikuje najnižší možný a stupeň štyri najvyšší možný stupeň zdvorilosti).

- (4) <Nemôžeš> ho obliecť?
- (5) <Mohol by> si mi ju požičať?
- (6) <Nemohol by> si sa vyzuť?

Pragmatickým ekvivalentom týchto výpovedí sú asertívne výpovede, v ktorých na nepriamom vyjadrení výzvy modálny relátor *mať* participuje spolu s relativizačnými partikulami typu *asi*, *pravdepodobne*, *azda*. Použitím operátora vyjadrujúceho modálnu hodnotu posibility hovoriaci predkladá realizáciu deja ako predpokladanú, nie istú a táto neistota sa zvýrazňuje použitím relativizačných partikul:

- (7) Vy mu možno <budete môcť> pomôcť.

Komunikačná funkcia výzvy sa tiež spája aj s asertívnymi výpoveďami so súvetnou formou s vedľajšou vetou podmienkovou. Modálny relátor *môcť* sa tu realizuje po spojke *ak* a v rámci tejto podmienkovej konštrukcie tiež z dôvodov jazykovej

ekonómie dochádza ku kataforickej kontextovej elipse slovesa z hlavej vety. Z komunikačno-pragmatického hľadiska je použitie tejto podmienkovej konštrukcie s modálnym relátorom motivované uplatnením zdvorilostného princípu:

- (8) Ak <môžete> (vyvarovať sa), vyvarujte sa používaniu podtrhnutého písma.

V doplňovacích otázkach modálny relátor *môcť* v indikatíve alebo v kondicionáli funguje ako pragmatický ekvivalent slovesa. Jeho komunikačno-pragmatickou funkciou je vyjadrenie neistoty hovoriaceho, resp. jeho údivu, začudovania, ktoré sa týkajú realizácie deja.

- (9) <Ako si mohol> kúpiť byt za takmer päť miliónov korún?

7.4 Modálny relátor *smieť*

Kolokačné preferencie: *spýtať* (183), *prosiť* (125), *vstúpiť* (80), *opýtať sa* (79), *používať* (71), *vziať* (54), *dúfať* (39), *plakať* (38), *poprosiť* (37), *pozvať* (37), *vojsť* (34), *nazvať* (29), *nosiť* (28), *prisadnúť si* (27), *bývať* (23), *jazdiť* (20), *volať* (20)

Primárnou funkciou modálneho relátora *smieť* je vyjadrenie deontickej possibility. Kolokačné preferencie odhaľujú, že tento modálny relátor sa typicky spája najmä s akčnými pohybovými (*vstúpiť*, *vojsť*, *prisadnúť si*), resp. komunikačnými (*spýtať*, *prosiť*, *opýtať sa*, *poprosiť*, *pozvať*, *nazvať*) slovesami. V interogatívnych vetách je v týchto kolokáciách komunikačnou funkciou daného modálneho relátora zdvorilá žiadosť, resp. prosba. Často sa preto realizuje v konvencionalizovaných štruktúrach, ktoré sa vo výpovedi podieľajú na signalizovaní pozitívnej zdvorilosti a sú preto súčasťou rečovej etikety. Ich typickou vlastnosťou je tiež lexikalizovaná alebo situačná eliptickosť:

- (1) <Smiem> prosiť?
(2) <Smiem> vstúpiť?

Častý je tiež výskyt modálneho relátora *smieť* v rámci podmienkovej vety, ktorá funguje ako tzv. poistková výpoveď (Karlík, 1995). Zo syntaktického hľadiska má táto podmienková veta formu modálnej alebo metatextovej parentézy. Modálny relátor v nej funguje ako komunikačné alibi hovoriaceho, keďže z formálneho hľadiska sa táto výpoveď štylizuje ako zdvorilá žiadosť.

- (3) Na popud mojich redakčných kolegov, ak ich tak <smiem> nazvať, pridám ešte jeden diel.

8. Záver

Súhrnne možno konštatovať, že systém modálnych operátorov v slovenčine slúži na indikáciu modálnych konceptov deontickej, cirkumstančnej a epistemickej necesitatívnosti a possibility. Preskriptívne požitie modálnych relátorov má performatívnu platnosť a je pragmaticky ekvivalentné s performatívnym použitím

ilokučných slovies v rámci vymedzených tried rečových aktov. Pri deskriptívnej platnosti sa prostredníctvom modálnych relátoroch o týchto ilokučných funkciách referuje. Na základe korpusových dokladov sme sa pokúsili zachytiť kolokačné preferencie, ktorými možno primárne funkcie modálnych relátorov vhodne doložiť. Okrem týchto primárnych funkcií sme sa pokúsili stanoviť sekundárne komunikačno-pragmatické funkcie modálnych relátorov, ktoré reprezentujú indirektné spôsoby realizácie príslušných ilokučných funkcií.

Literatúra

- COATESOVÁ, Jennifer: *The Semantics of the Modal Auxiliaries*. London: Croom Helm 1983. 259 s.
- DOLNÍK, Juraj: *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: *Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956. 220 s.
- ESVAN, François: *Několik poznámek k futuru modálních sloves ‚moci‘ a ‚muset‘ v češtině*. In: *Jazyk a jazykověda*. Eds. R. Blatná – V. Petkevič. Praha: ÚČNK FF UK 2005, s. 285 – 299.
- GREPL, Miroslav: *Úvodní poznámky k jistotní modalitě*. In: *Slovo a slovesnost*, 1979, roč. 40, č. 2, s. 81 – 87.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia 1998. 512 s.
- HIRSCHOVÁ, Milada: *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého 2006. 244 s.
- HLAVSA, Zdeněk: *How to introduce modal expressions into action clauses*. In: *Otázky slovanské syntaxe III*. Brno: Universita J. E. Purkyně 1973, s. 121 – 122.
- IVANOVÁ, Martina: *Valencia statických slovies Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Monographia 67 (AFPh UP 150/232)*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta 2006. 273 s.
- IVANOVÁ, Martina: *Status modálnych relátorov v slovenčine ako výsledok gramatikalizačných a degramatikalizačných procesov*. In: *Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine*. Ed. M. Sokolová – M. Ivanová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009, s. 152 – 170. (Elektronická publikácia. Dostupné na: <<http://www.pulib.sk/>>)
- KATZEROVÁ, Angelica: *The Notional Category of Modality*. In: *Words, Worlds, and Contexts*. H.-J. Eikmeyer a H. Rieser (eds.). Berlin, New York: Walter de Gruyter 1981.
- LYONS, John: *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press 1977.
- NUYTS, Jan: *Modality: Overview and linguistic issues*. In: *The expression of modality*. W. Frawley (ed.). 2005. Berlin: Mouton de Gruyter 2005.
- ORAVEC, Ján – Bajzíkova, Emília – Furdík, Juraj: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 227 s.

PANEVOVÁ, Jarmila – BENEŠOVÁ, Eva – SGALL, Petr: Čas a modalita v češtině.
Praha: Univerzita Karlova 1971. 170 s.
Slovenský národní korpus. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2008.
Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.
van der AUWERA, Johan – PLUNGIAN, Vladimir: Modality's semantic map. In:
Language typology 2, 79, 1998, s. 79 – 124.